

במיוחד ראיתי לנכון להשוות בין פירושי רבינו לבין המיוחס לרש"י, שהוא היחיד מלבדו המפרש את כל הגמרא באופן שיטתי²⁹. שאר הראשונים מפרשים רק את הלכות הרי"ף³⁰, או שמפרשים רק חלקים נבחרים³¹. בתוך כך נתבחרו באיזהו מקומן יותר כוונת הדיבורים של הפירוש המיוחס לרש"י, אשר לולי השוואתם אל הפירוש המנוגד של רבינו לא היינו שמים לב אל חידושם ודיוקם³², ויש שעל ידי השוואת פירושיהם זה לזה נתגלתה גירסתו של המיוחס לרש"י בגמרא דלא כדפוסים שלנו³³.

מקובל שהפירוש המיוחס לרש"י למסכת תענית אינו לרש"י³⁴. מהר"ץ חיות הקדיש את הדיבור במאמר אמרי בינה סימן ה³⁵ לשאלת זהות המחבר של הפירוש המיוחס לרש"י לתענית, ומביא סתירות ותמיהות רבות לבעלות רש"י עליו³⁶, ואעפ"כ מסיק שבאמת רש"י פירש חלקים ממסכת תענית, אבל אחד מתלמידיו סיים את הפירוש וערכו מחדש גרע והוסיף כחפצו. ואכן לא מצאנו כתבי יד של רש"י תענית שיוזכר שמו עליהם, ובכת"י בהמ"ל 840 של פי' זה נכתב בכותרת: 'פירוש מסכת תענית, לא נודע מפרשו, אבל מצאתי שפירשו אותו תלמידי רבי' שלמה זצ"ל'. בדרך זו מצאתי שדרכו ג"כ החיד"א³⁷ ור' יעקב עמדין³⁸, לכן לא נמנעתי לכנותו לפעמים 'פירש"י', כי נראה שעיקרו אכן נכתב לפני רש"י³⁹.

29. אציין פירושי רבינו דלא כמיוחס לרש"י שיש בהם מעליותא מאיזה צד, בהערות: 6 14 27 33 39 43 47 55 58 64 67 75 91 93 94 101 107 114 144 165 171.
30. הר"י מלונל, הר"י אלמדארי כ"י, ריב"ב, ריבב"ן. רא"ה, תלמיד הרמב"ן, ריטב"א, ר"ן, נמוקי יוסף. ספר ההשלמה, ספר המאורות, ספר המכתם.
31. הראב"ד, לקוטות הרמב"ן, תוספות הרא"ש, תוספות רי"ד. אכן יוצא מכלל אלו הוא "שיטה לבעל הצרורות" למסכת תענית ואי"ה נדון בו במקו"א.
32. ביאורים במיוחס לרש"י ראה הערות: 22 32 44 54 55 83 88 91 95 102 149 165 167.
33. גירסאות מיוחדות בגמרא של המיוחס לרש"י ראה הערות: 4 14 31 95 162 165.
34. ראה סיכום נאה של הדעות ר"א ארנד, פירוש רש"י למסכת מגילה נוסחו ותכונתו בצירוף מהדורה מדגמית, רמת גן תשנ"ה, עמ' 7-8.
35. כל כתבי מהר"ץ חיות, ח"ב, עמ' תתקכט-תתקלג. ועי' בהגהותיו בש"ס דף ב ע"א רש"י ד"ה ואמר ר"י, ובסוף מסכתין.
36. ראה ראה ר' יוסף חיים דיין, רש"י תענית, ירושלים תשס"ד, עמ' יג-טז, שהשתדל והצליח ליישב חלק מקושיות מהר"ץ. אולם מנגד ניתן גם להוסיף עוד הרבה סתירות כאלו.
37. ראה בספרו 'פתח עינים' לדף כד ע"ב ד"ה דמרשם: '...ראיתי מי שכתב שפירוש תענית אינו מרש"י, ועפ"ז לק"מ... האמנם עתה מתוך דברי רבינו בצלאל בלקוטיו ורבינו ישעיה הראשון והריטב"א בחידושיהם נראה שפירש"י שלפנינו מהר המוריה יצא רש"י עצמו, וכבר ידוע שמרוב ההעתקות יש טעיות סופרים. עיי"ש עוד בדף טו ע"א ד"ה ובקבלה ודף יח ע"ב ד"ה שמעיה ודף כט ע"א ד"ה וישב.
38. כ"כ ר' יעקב עמדין, 'משנה לחם', בהשמטות שבסוף מס' ע"ז. ובאריכות גילה דעתו ב'קולן של סופרים' על הש"ס דף י"ח ע"ב רש"י ד"ה שמעיה.
39. מהשוואה בין רש"י הנדפס לבין כתבי יד ודפוסים קדומים, עולה שקיימים שינויים ניכרים בין המהדורות, המורים שהפירוש שבידינו עבר כמה עריכות. כאן אציג דוגמה מפי' רש"י שהשתבש, וניתן לעקוב אחר דרך השיבוש, שלב אחר שלב: דף ז ע"א, רש"י ד"ה יערף: 'כמו אף שמיו יערפו טל (דברים לג כח), ושחקים יערפו טל (משלי ג כ), שהיא מרבה הפירות'. הדברים מחוסרי הבנה, שבכל מקום מפרש רש"י עריפה מלשון נזילה ונטיפה, ומה ענין כאן לריבוי פירות? אלא שהנוסח הנכון ברש"י הוא: 'יערוף - כמו אף שמיו יערפו טל, ואומר ושחקים יערפו טל - שהוא מתיבות הפוכות'. וכוונת רש"י ברורה, ר"ל אל תתמה מפני מה מביא ראיה מ'ירעפו' על 'יערף', כי כך היא דרך לשון הקודש שתיבות הפוכות יש להן משמעות זהה. וכלשון זה מצינו שכתב רש"י (הושע ה יג, ועוד) בענין אחר: 'ואומר אני שהוא מן התיבות ההפוכות'. והנה המעתיק שינה בטעות וכתב: 'יערפו טל', ולפי"ז לא הובן המשך דברי רש"י

בנסיון לשחזר את הנוסח המקורי בפירש"י, השתמשתי בשישה עדי נוסח לפירוש המיוחס לרש"י תענית:

1. כתב יד נ"י בהמ"ל 866 (רש"י כ"א). כת"י מדויק ובעל תיקונים חשובים.
2. כתב יד נ"י בהמ"ל 840 (רש"י כ"ב), מדפיסי שונצינו השתמשו בכת"י דומה לכ"ב⁴⁰.
3. כתב יד לונדון 10823/5 (רש"י כ"ל), הוא כתב יד קדום מהגניזה על כמה דפים ובו דיבורים חדשים.
4. מוסקבה גינצבורג 815 (רש"י כ"ו), הוא גמרא תענית דפוס ונציה רפ"א אשר בגליונותיו נרשמו בידי כמה מגיהים מבית מדרשו של רבינו בצלאל אשכנזי⁴¹ המון חילופי גירסאות והוספות לגמרא ורש"י.
5. גמרא עם רש"י, דפוס ספרד. נוסחותיו מאירות עינים, אמנם חסרים בו הדפים כד-לא בסוף המסכת.
6. עין יעקב עם רש"י, דפוס ראשון: סלוניקי רע"ו. השתמש הרבה ברש"י דפוס ספרד, ומכונה אצלו 'רש"י' סתם, ואילו רש"י דפוס פיזורו מכונה אצלו: 'פירוש אחר', וגם בו השתמש הרבה. בנוסף לאלו נראה שהיה תחת ידו גם רש"י כתב יד בעל נוסחאות שונות מאוד.

זיהוי המחבר על פי תכונות חיבוריו

מתוך חיבור זה אין מי שהעתיק בהזכרת שם המחבר, שלא כשאר חיבורי רבינו לתלמוד⁴². כיוצא בזה לא נזכר שם המחבר במפורש באחד מכתב"י. ומכל מקום יש לקבוע שהמחבר הוא רבינו אליקים. עיקר הזיהוי נסמך על ההבאות ב'חדושי גאונים', כאשר נתלבן היטב במבואו של ר"ד הלבני, ועם גילוי חלק מהחיבור המקורי נתחזק הייחוס לרבינו אליקים יותר.

ביסוד הזיהוי יש להניח תחילה שמחברו של כ"מ הוא 'ר"א' המובא ב'חדושי גאונים'. שכן כל הפירושים שב'חדושי גאונים' בשם ר"א, מלבד אחד, מצויים בכ"מ במקומות המקבילים. לכן, כל זיהוי 'ר"א' נכון באותה מידה למחבר כ"מ. זאת ועוד, כל פירוש שהובא באופן אנונימי ב'חדושי גאונים'⁴³ ואינו נמצא בפ"י ר"ג או ר"ח, בידוע שהוא לר"א⁴⁴.

אודות תיבות הפוכות, לכן בא מעתיק אחר (כגון כ"י בהמ"ל א') ומצא 'תיקון' נאה, במקום 'שהיא מתיבות הפוכות' צ"ל: 'שהיא מתרבה הפירות'. אח"כ בא אחר (כגון כ"י בהמ"ל ב') והכניס שיפור: 'שהיא מרבה הפירות', וכך נקבע בדפוס פיזורו [וברש"י בעין יעקב "שיפור" עוד: 'שהוא מרבה הפירות']. אח"כ באיזה מהדפוסים חזרו והתאימו הפסוק כבמקור בספר משלי: 'ושחקים ירעפו טל'. ולא זכר איש השיבוש שנגרם בינתיים לסוף הדיבור.

40. אבל לא בכ"ב עצמו, כי היה חסר להם שלושה עמודים מפירוש זה בתחילת המסכת, והדפיסו במקום זה שלושה עמודים מפירוש רגמ"ה. ראה על כך ראה ר' יוסף חיים דיין, רש"י תענית, ירושלים תשס"ד. הסופר שהעתיק כ"ב הוא ר' יחיאל ב"ר יקותיאל מן הענוים בעל 'תניא רבתי' ובעל 'מעלת המדות' (הושלם בשנת ה"א מ"ז), והוא הסופר שכתב את כ"י לידן של הירושלמי (בשנת ה"א מ"ט). ראה ר"י בראון במבוא ל'תניא רבתי', ירושלים תשע"א, עמ' 15.

41. לא מוזכר שם שמו של רב"א, אמנם מצינו כו"כ הגהות וחדושים שמביא החיד"א בספריו מ"ליקוטי ר"ב אשכנזי כ"י למס' תענית, והם כתובים כאן על הגליון.

42. ראה הערה 24.

43. מכונים ע"י הלבני: 'פירושים שאין להם אב'. ראה שם עמ' 7-8. בכל מקום שהדפיס פירושים אלו ציינם בגופן מרים ולא פרנקריל.